

ביקורת

דמוקרטיה ופמיניזם – הילכו שניהם יחדיו?

מרגלית שילה

סילביה פוגל-ביז'או, דמוקרטיה ופמיניזם: מגדר, אזרחות וזכויות אדם, האוניברסיטה הפתוחה, רעננה, 2011, 271 עמודים.

תמונתה הצבעונית של הציירת פרידה קאלו כפי שצוירה בידי האמן אבי חתם על פי צילום שלה, מתנוססת על כריכת הספר. פרידה קאלו, אמנית ממוצא יהודי ממקסיקו, שזכתה בתהילה רבה במיוחד לאחר מותה, התפרסמה בין היתר בזכות ציוריה הרבים שבהם ציירה את עצמה. הפורטרטים העצמיים רבי ההבעה של קאלו נדמו למבקרי אמנות פמיניסטיים כמשקפים את החוויה הנשית. הפורטרט של קאלו שמקדם את פני קוראי ספרה של סילביה פוגל-ביז'או מצויר על רקע ורוד עז, וממנו היא מישירה מבט חודר ורציני אל הצופה בה. האם תמונה מגרה זו ממחישה את דמות האישה הפמיניסטית החדשה אשר ביקשה לסלול את דרכה בנתיבים החדשים שנסללו על ידי הדמוקרטיות, נתיבים אשר שורטטו בבהירות רבה כל כך בספר שלפנינו?

ספרה החשוב של פוגל-ביז'או, שיצא לאור בהוצאת האוניברסיטה הפתוחה, הוא textbook, ספר לימוד מעולה המוביל את הקורא צעד אחר צעד במסלול המפותל שעברו נשים במדינות הדמוקרטיות המודרניות ב-150 השנים האחרונות. הספר מצייד את הקורא במבט אוניברסלי עם דגש מיוחד על הדמוקרטיות המערביות ועל קורות הקהילה היהודית בארץ ישראל החל משנות המנדט ועד ימינו. המהפכה הפמיניסטית, שלדברי המחברת 'אינן ספק ש[...]' היא המהפכה מרחיקת הלכת ביותר בעידן המודרני' (עמ' 207), ויש המגדירים אותה כמהפכה החשובה ביותר שעברה האנושות במאות התשע-עשרה והעשרים, מעלה שתי תמיהות מנוגדות: כיצד הושגו תוך זמן קצר יחסית שינויים מרחיקי לכת כל כך במעמד האישה? ולעומת זאת, מדוע גם כיום נשות העולם עדיין סובלות מכל כך הרבה פגעים כייצוג

בלתי הולם, אפליה בשכר, אלימות במשפחה ועוד כהנה וכהנה? מבטה ההיסטורי-סוציולוגי של המחברת מבהיר בתמציתיות את השינויים ואת הדילמות של הפמיניסטיות המובילות את המערכה הנשית, ואת הפרובלמטיקה הצפונה ביישום ערכי הדמוקרטיה והפמיניזם. פוגל-ביז'אוי, ששאלת הנשים ביישוב עמדה במוקד עבודת הדוקטור שלה והידועה מזה שנים במאמריה ובספריה על הפמיניזם ביישוב ובמדינת ישראל, לקחה על עצמה פרויקט רב חשיבות: שרטוט התופעה העולמית המרתקת של המפגש בין הפמיניזם לדמוקרטיה. בספר היא פורשת את התהליך המורכב והמפותל של מימוש קידום זכויות האדם והאזרח של נשים יחד עם קידום חזון המדינה הדמוקרטית. לכאורה אין דבר פשוט מזה: הדמוקרטיה באה להבטיח את 'שלטון העם, למען העם על ידי העם', וכך היא מבקשת להבטיח את זכויותיהם של אזרחי המדינה לחירות, לקניין ולכיטחון אישי. מטרות הדמוקרטיה עולות בקנה אחד עם מטרות התנועה הפמיניסטית שיעדה הספציפי הוא קידום נשים בחברה. ואולם למרות זאת יישום הפמיניזם בדמוקרטיה הוא תהליך אטי ביותר. הספר שלפנינו מציג זאת בבהירות ומבקש גם לענות על השאלות: מדוע יישום זה נמשך זמן רב כל כך? ומדוע הוא נתקל בקשיים מרובים כל כך?

התשתית למהפכה הפמיניסטית הונחה, כידוע, כבר בשלהי המאה השמונה-עשרה ולאורכה של המאה התשע-עשרה, כאשר נשים זכו אט אט לרכוש השכלה, תחילה עממית ובהמשך גם אקדמית, ולאחר מכן הן החלו טיפין טיפין להשתלב בעולם העבודה. מהלכים אלה הוציאו את נשות העולם מהמתחם הביתי והובילו היישר לזירה הציבורית. שינויים אלה, שמוזכרים בספר בקצרה בלבד, הם הקדמה הכרחית למהלך של השתלבות של נשים ושל ערכים פמיניסטיים במדינה הדמוקרטית.

השער הראשון בספרה של פוגל-ביז'אוי מתחיל בסקירה תמציתית של מאבקהן של נשים על זכויותיהן הפוליטיות, תוך הצגת ההוגים וההוגות הראשונים שהעלו סוגיה זו על הכתב. מכאן עוברת המחברת להצגת ההתארגנויות הראשונות של הפמיניסטיות, ובראשן המפגש המפורסם בסנקה פולס, ארצות הברית (1848), אשר בו ניסחה לראשונה קבוצת נשים את תביעותיהן האזרחיות. פוגל-ביז'אוי מצביעה על שלושה גורמים שאפשרו לתנועה הפמיניסטית כבר בגל הראשון שלה, בשלהי המאה התשע-עשרה ובראשית המאה העשרים, לממש את יעדיה: עקרון הלאומיות אשר על פיו נשות האומה שותפות חיוניות למימוש חזון המדינה הלאומית; עקרון האזרחות הפוליטית, דהיינו תביעת הזכות לבחור ולהיבחר כשלב מכריע בתהליך אזרח הנשים; הפעולה האפקטיבית של המוסדות הבינלאומיים שקמו החל מראשית המאה העשרים בכל הנוגע לעשייה הפמיניסטית. הן חבר הלאומים והן האומות המאוחדות תרמו בדרכים רבות לביסוס זכויות האדם של גברים ושל נשים בכל רחבי העולם. לנוכח אלה מציגה המחברת בשיטתיות את אבני הדרך אשר הביאו לאימוץ זכות הבחירה לנשים ולתפיסתה כעיקרון 'מובן מאליו' במדינות הדמוקרטיות. פוגל-ביז'אוי מצביעה על ההשפעה המצטברת שהייתה למהלכים הבאים: הענקת זכות בחירה לנשים על ידי מספר הולך וגדל של מדינות בעולם החל משנת 1893 בניו זילנד; צמיחת קאדר

מרשים של מנהיגות פמיניסטיות שתרמו להפצת הרעיון; כינון ארגוני נשים בינלאומיים שנשאו ברמה את חזון השוויון האזרחי של הנשים; העצמת נשים והערכתן בעקבות עשייתן במלחמת העולם הראשונה; השינויים שחלו בתרמית הנשית וכמובן המהפכה ברוסיה והבשורה שהביאה עמה.

פוגל-ביז'אווי מבארת בהרחבה מדוע למרות כל אלה עד שנות השישים של המאה העשרים לא חל שינוי של ממש במעמדן של נשים במדינות הדמוקרטיות. היא מדגישה כי לצד גורמים מדיניים וכלכליים רבי חשיבות היו אלה גורמים תרבותיים ופסיכולוגיים שהניעו ממועד זה ואילך את גלגל הפמיניזם והביאו לגל השני שלו. היא מצביעה במיוחד על תופעות אלה: ההתפתחות התודעתית בדבר מימוש זכויות האדם ובמיוחד מימוש זכויות האישה; פיתוח המודעות האינדיבידואליסטית; צמיחת ההכרה בזכות האדם על גופו והמהפכה המינית שהתחוללה בעקבות המצאת הגלולה למניעת הריון בשנת 1955. כל אלה יצרו סדר יום חברתי חדש שהולידו בשנת 1979 גם את אמנת האו"ם לביטול כל צורת אפליה נגד נשים.

בשער השני של הספר, שכותרתו 'מנשים בפוליטיקה לפוליטיקה פמיניסטית', הסוקר את התפתחות הפמיניזם משנות השבעים ועד ימינו, מביאה המחברת מידע מאלף על האופן שבו מומשו הישגי הנשים במדינות העולם השונות. מהמימצאים הרבים עולה כי בשנת 2007 במדינות סקנדינביה הייצוג הגבוה ביותר של נשים בפרלמנטים (41.6 אחוז), ואילו הייצוג הנמוך ביותר מצוי במדינות ערב (8.9 אחוזים). ממחקרים שנעשו על הצבעת נשים לבתי המחוקקים עולה כי התבדה החשש שהשתתפותן של נשים במערכה הפוליטית תטה את מאזן הכוחות. אין לראות דפוס קבוע של הצבעת נשים ופילוג ההצבעה של נשים זהה לזה של גברים. מתברר גם כי השתתפותן של נשים בארגונים חוץ מימסדיים היא הכנה מצוינת לכניסתן למערכת הפוליטית. סילביה פוגל-ביז'אווי מצביעה על עקרון 'המסה הקריטית', דהיינו שיתוף מסיבי של נשים לעומת שיתוף אקראי, כגורם חשוב ביותר בכל הנוגע להשתלבותן במוסדות השלטון. היא אף מצביעה על האופן שבו ייצוג בודד של נשים, מעין הישג סמלי בלבד tokenism, אין בו השפעה חיובית והוא אמצעי המעכב את כניסתן של נשים לעמדות של השפעה.

הפרק האחרון בספר, 'דמוקרטיה ופמיניזם: ישראל כמשל', מביא מידע מעודכן ורב ערך על ההישגים הפמיניסטיים במדינת ישראל. המחברת השתיתה את דבריה על מספר מרשים של מחקרים בארץ ובעולם, חלק מהם שלה, העוקבים בעניין רב אחר המתרחש. סקירה זו מתחילה במבט קצרצר המופנה אל התקופה שקדמה למלחמת העולם הראשונה, אל נשות היישוב הישן וצעירות העלייה הראשונה והשנייה. פוגל-ביז'אווי מציינת בצדק רב כי אף על פי שבשנים אלה לא נדונו שאלות הדמוקרטיה והפמיניזם, חלו בהן שינויים בחיי נשים ובתודעתן. המחברת מצביעה על ייסוד בית ספר ראשון לנערות יהודיות שהוקם בירושלים כבר בשנת 1854 והיה בין בתי הספר הראשונים שקמו בעולם לבנות יהודיות. זאת ועוד, בשנות העלייה הראשונה (1882-1903) שימשו נשים יהודיות מורות וגננות,

ואילו בשנות העלייה השנייה (1904-1914) החלו פועלות לשאת את דגל השוויון. רוחות של שינויים בארץ ישראל נשבו באותה עת גם בקרב נשים והכשירו את הקרקע לצמיחת הפמיניזם בארץ. המחברת מציינת גם את הצעד מרחיק הלכת שנקט בשלהי המאה התשע-עשרה חוזה המדינה: הענקת שוויון זכויות מלא לנשים בתנועה הציונית. זכות זו הוענקה לנשים הציוניות כבר ערב הקונגרס הציוני השני (1898) ולא בקונגרס הציוני השלישי כפי שמצוין בטעות בספר (עמ' 163).

גולת הכותרת של העשייה הפמיניסטית של נשות היישוב התרחשה בשנת 1926, כפי שהמחברת מדגישה: 'ההישג המשמעותי ביותר של הנשים ושל ארגוני הנשים בתקופת היישוב היה בתחום הפוליטי-אזרחי – השגת הזכות לבחור ולהיבחר, ברמה המקומית וברמה הלאומית, במוסדות היישוב העברי' (עמ' 163). בשנת 1992 סילביה פוגל-ביז'אווי ערכה את המחקר ההיסטורי הראשון בסוגיה זו. אירוע זה, שלא זכה עד כה להערכה מספקת בהיסטוריוגרפיה היישובית, זוכה כאן להארה חשובה. לצד הישג זה מדגישה המחברת את העובדה כי הוא מומש גם לנוכח ייסוד מפלגה פוליטית של נשים שעמלה להשגתו. עשייה זו ואחרות בצדה הבנו את טיפוס ה'עבריייה החדשה' וערערו את התפיסה בדבר 'החלוקה המגדרית המסורתית בין הספירה הפרטית לספירה הציבורית' (עמ' 165).

לאחר הצגת הישגיהן של נשות היישוב בכוחות הביטחון נפרשת סקירה מרתקת של מצב הנשים במדינת ישראל. המחברת מציגה לקוראיה מעין מבט על ובו תיאור תמציתי העוסק בחדירתן של נשים לשוק העבודה, שבשנות החמישים רק 25 אחוז מאוכלוסיית הנשים לקחו בו חלק; בחוק גיוס חובה מחד גיסא ובמקומן השולי של נשים במערכת הצבאית מאידך גיסא; בהפלייתן של נשים במערכת המשפטית לנוכח חוק שיפוט בתי הדין הרבניים (1953) שהשאיר בידי המימסד הדתי את הטיפול בענייני נישואין וגירושין והתיר על ידי כך בריש גלי את אפלייתן של נשים במדינת ישראל; בחדירתן האטית של נשים למערכת הפוליטית אף על פי שאישה, גולדה מאיר, עמדה בראש הממשלה בשנים 1969-1974, ועוד. מדינת ישראל הצטיירה בעיני עצמה ובעיני העולם כמדינה מתקדמת ביותר בכל הנוגע לזכויות נשים, אבל למעשה הדרך למימוש מלא של זכויות אלה עדיין רבת מהמורות.

פוגל-ביז'אווי מאירה את עיני הקורא גם בכל הנוגע להתפשטות הגל השני של הפמיניזם שהתרחש בישראל החל בשנות השבעים של המאה העשרים. ההתעוררות המיוחדת בקידום הרעיונות הפמיניסטיים התחוללה הן לנוכח קולות מהעולם הגדול שהגיעו לארץ גם באמצעות עולות מארצות הברית והן לנוכח הצטברות של עשייה נשית מתמשכת בתקופת המדינה. בעת זו למעלה משלושים אחוז מהנשים בישראל נכנסו לשוק העבודה, רמת השכלתן של הנשים עלתה לכלי הכר – בשנות השמונים כמחצית מכלל מקבלי התואר הראשון באוניברסיטאות היו נשים – ונוסדו ארגוני נשים פמיניסטיות אשר הובילו פרויקטים חדשניים כגון מעון לנשים מוכות ועוד. הפמיניזם קידם את זכויות האדם והאזרח של נשים בישראל בהיבטים רבים.

למכלול מידע רב ערך זה, שרק על מקצתו הצבעתי כאן, ברצוני להציע למהדורה נוספת הרהורים לחשיבה מחודשת. בספר שנכתב לקהל דוברי עברית היה ראוי להתייחס ולו בקצרה למקומן של נשים יהודיות ברחבי העולם במהפכה הפמיניסטית. בטי פרידן בעלת הספר החשוב *The Feminine Mystique* (ההילה הנשית) מוזכרת, כמובן, אך ללא כל התייחסות ליהדותה (הספר עדיין לא זכה לתרגום עברי, ובאתר המוקדש לבטי פרידן במהדורה העברית של הוויקיפדיה חסר מידע זה). אין גם כל התייחסות לארגונים פמיניסטיים של נשים יהודיות ברחבי העולם (מלבד בישראל) ולפעילותן של נשים יהודיות בארגונים הכלליים בארצותיהן. ברצוני להקדיש מילה או שתיים להערכת פוגל-ביז'אוי כי 'הקונפליקט הישראלי-פלסטיני מגביל את האופקים המגוונים שהפמיניזם בישראל פתח מחדש משנות השבעים של המאה העשרים' (עמ' 177 ושוב בעמ' 191). אמנם המחברת מתייחסת בדיוניה למכלול גורמים המעכבים את מיגור מעמדן הלא שוויוני של הנשים בחברה הישראלית, אך עם זאת היא מוצאת לנכון להצביע על מצבה הביטחוני הקשה של ישראל כבעל השפעה מיוחדת. האומנם? לכאורה, אפשר לתלות בגורם הביטחוני את כל חוליי החברה, במיוחד בשל משקלו הכלכלי הרב של גורם זה. ואולם התייחסות למאפיינים המיוחדים לחברה הישראלית, ובמיוחד למשקלה הרב של המשפחתיות בחברה זו (ראו את מאמרה המאלף בנדון של סילביה פוגל-ביז'אוי, 'משפחות בישראל: בין משפחתיות לפוסט-מודרניות', בתוך: דפנה יזרעאלי ואחרות [עורכות], מין מגדר ופוליטיקה, תל-אביב 1999, עמ' 107-166) מכוונים אולי לעבר תובנה שונה. אכן, האופי המשפחתי של החברה היהודית בישראל מצביע על היותה חברה מסורתית ומכאן החשש בכל הנוגע לייתכנות שדרוג מעמד הנשים בה. אולם להערכתו הדרור הנוכחי, שבו יש 'מסה קריטית' של נשים צעירות המצליחות לממש את עצמן תוך כרי בניין משפחה, מפריך אקסיומה זו שלפיה מסורת ופמיניזם אינם עולים בקנה אחד. להבנתי המכשול המשמעותי ביותר להשלטת הפמיניזם בחברה הישראלית נובע מהמבנה הקואליציוני שלה ומהסתמכות ממשלות ישראל על החוגים החרדיים הרואים בפמיניזם איום על ההיררכיה הגברית שלהם. הדברים ידועים. יש לתת את הדעת על כך שמפלגת הנשים הראשונה בישראל שקמה בשנת 1919 כבר חרטה על דגלה את העיקרון בדבר 'חוק אחד ומשפט אחד לאיש ולאשה'. ואכן, כל עוד עיקרון זה לא ייושם גם פתרון הקונפליקט הישראלי-פלשטיני לא יפתור את חוסר השוויון בחברתנו.

אין לסיים את הסקירה על הספר ללא התייחסות לצילומים ולאיוורים הרבים המלווים אותו והמאירים את ההתרחשויות המגוונות. ברצוני להציג כמה מהן. בתחריט עץ משנת 1891 נראה מועדון פוליטי של נשים במהלך המהפכה הצרפתית (עמ' 34). המצוירות כולן בשמלות מסורתיות ובכובעים כמקובל אז, ועם זאת האופן שבו ניצבת מנהיגתן מעיד על אקטיביות נמרצת. גם בצילום משנת 1930 (עמ' 58-59), המתעד הפגנת נשים בהודו, לובשות המפגינות את הסארי המסורתי, אך מבטן נחרץ וצעידתן מלוכדת ומביעה עוצמה. תמונות אלה ממחישות כי נשיות ומסורתיות אינן מנוגדות למהפכנות נשית ולאמירה

פמיניסטית. אמירה זו גם מצטיירת מכרזה סינית (עמ' 60) שבה ניצבת נערה צעירה עם חיוך מתוק על שפתיה והיא נושאת על שכמה בקלות רבה מכל כבד. לצד הצילומים המרתקים מרבה פוגל ביז'אוי להציג טבלאות מאירות עיניים המציגות מידע רב ערך, כגון חברות הכנסת לאורך 18 כנסות במדינת ישראל, נשים שכיהנו כראשי עיריות בישראל ונשים שכיהנו כראשי ממשלות ונשיאות ברחבי העולם עד 2008, בסך הכול 33 (עמ' 144-145), ועוד. ראוי גם לציין את ההבהרות החשובות לכל המונחים המקצועיים המופיעים בספר, החל מפמיניזם שחור, עבור לגישה המטרנזליסטית ולמסה קריטית. כל אלה והמידע הרב המובא לאורך כל הספר מלווים בהערות שוליים חשובות ובהן הפניות לספרות מחקרית מגוונת שעשויה לסייע למתעניינים להעמיק את ידיעותיהם. אם כן, דמוקרטיה ופמיניזם הוא סיכום עדכני בנושא, הכתוב בעברית רהוטה ובהירה. זו תוספת רבת חשיבות למדף הספרים הפמיניסטיים ההולכים ומתרבים בקצב מרשים במקומנו.